

Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirindeki Metodu

9.Sayı'dan devam

Dr.Hüseyin Avni ÇELİK

Sibeveyh, **ك** kelimesini tam marife olarak kabul etmiş ve **بئس** fiiline faili olarak mahallen merfû olduğunu söylemiştir. Buna göre yerilen mahzuttur. Yani cümle, **بئس اشتروا به أنفسهم** şeklindedir. **ك** kelimesi ism-i mevsûl değil, tam marife bir kelimedir sözü Kısâ'îye nisbet edilir. Yapılan rivâyete göre Ferrâ ile Kısâ'î bu **ك** nın **الذي** gibi ism-i mevsûl ve **اشتروا** cümlesi de sıla cümlesi olduğunu söylemişlerdir. Fârisî de aynı görüştedir. İbn Atiyye bu görüşü Sibeveyh'e nisbet etmiş **زيد الرجل بئس** sözünde olduğu gibi, **بئس الذي اشتروا به أنفسهم أن يكفروا** kelimesinin ism-i mevsûl olduğunu söylemiştir. Bunu Sibeveyh'e nisbet etmek bir vehimden başka şey değildir. el-Mehdevî ve İbn Atiyye'nin rivâyetine göre Kısâ'î, buradaki **ك** nın masdariyet **كسا** olduğunu ve kendisinden sonra gelen cümle ile birlikte müevvel mastar olarak mahallen merfûdur demiştir. Takdiri, **بئس اشتراؤهم** şeklindedir. İbn Atiyye bu görüş doğru değildir, çünkü **بئس** fiili zamire izafetle marifelik kesbeden kelimeye dahil olmaz demiştir. İbn Atiyye'nin bu sözü, **ك** kelimesi, **بئس** fiilinin faili olduğu kesinleştiği takdirde geçerli olur. Ama **ك** kelimesi, yerilen **بئس** fiilinin faili gizli zamir ve temyiz de mahzûf olursa, mana anlaşılır ve cümlenin takdiri, **بئس اشتراؤهم** şeklinde olur. Bu takdire göre itiraz gereksizdir. Fakat ikinci söz, mastariyet için olan **ك** ya zamir dönmediğinden **به** dedi zamirin **ك** kelimesine dönmesini hükümsüz kılar. Çünkü nahivcilerin çoğuna göre mastariyet için olan **ك** harftir. Ahfş ise bu kelimenin isim olduğunu iddia etmiştir. Konu ile ilgili olarak zikrettiğimiz bütün bu görüşler nahiv kitaplarında geçer."

Ebû Hayyân, tefsirinde nahiv konularına fazla yer vermesine rağmen, tefsirle ilgili bulunan diğer ilimleri de ihmal etmemiştir. Kelimelerin lûgat manaları üzerinde de durmuştur. Mesela Ahzâp suresini tefsir ederken, bu surenin 4. âyetindeki **جوف** 10 âyetindeki **الحناجر** 13. âyetindeki **بئس** 14. âyetindeki **أقطار** 18. âyetindeki **سلق** 19. âyetindeki **الموقين** 21. âyetindeki **أسوة** 23. âyetindeki

. ve التبرج âyetindeki 33. , وألصباى 26. âyetindeki , قضى نحوه 37. âyetindeki وطر kelimelerine getirdiği izah, buna bir örnek teşkil etmektedir. Hatta tefsirindeki bu özelliği kendi ifadesinde daha bariiz bir şekilde görmemiz mümkündür ⁸².

Müellif tefsirinde âyetlerin nüzül sebeplerini ve aralarındaki münâsebeti, yeri geldikçe zikretmeyi ihmal etmemiştir. Mesela Bakara suresinin 158. âyetin tefsirini yaparken âyetin nüzül sebebini şöyle zikreder : " Bu âyetin nüzül sebebi, Ensar - demir ve pişmiş çamurdan yapılmış bir put olan - Menâtu ziyaret ederdi fakat Safâ ile Merve arasını tavaf etmekten çekinirdi. İslâmîyet gelince bu husustaki gerçeği öğrenmek istediler ve bu istekleri üzerine âyet nâzil oldu. Bu âyetin nüzül sebebi sahihain ve diğer hadis kitaplarında da zikredilmiştir. afâ ile Merve arasındaki tavaftan çekinme ile ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür "

Müellifin konu ile ilgili ifadesi aynen şöyledir :

إن الصفا والمروة من شعائر الله سبب النزول أن الأنصار كانوا يحجون لئلا وكانت المناة خزفا
وحيدها وكانوا يخرجون أن يطوفوا بين الصفا والمروة فلما جاء الإسلام سألوا فانزلت وخرج لها
السبب في الصحيحين وغيرها وقد ذكر في المعرج عن الطواف بينهما أنزال ⁸³

EbüHayyân, yukarıda zikri geçen Bakara suresinin 158. âyetin bir önceki âyetle olan münasebetini şöyle anlatır : " Bu âyetin bir önceki âyetle münasebeti ise, Allah (c.c.) bir önceki âyette sabreden kullarını övmüştü. Hacc farzasını yerine getirmek, hem malî ve hem de bedenî ağırlığı bulunan zor bir ibadet olması hasebiyle sabırlı olmayı gerektirmesi ve İslâmın asıl şartlarından biri olması açısından bir önceki âyetle münasebeti bulunmaktadır ". Müellifin Arapça ifadesi aynen şöyledir :

وما نسبة هذه الآية لما قبلها) ان الله تعالى لما اثنى على الصابين وكان الحج من الأعمال
الشاقة المثنية للمال والهدن وكان أحد أركان الاسلام ذكره بعد ذلك ⁸⁴

el-Bahru'l-Muhit'de göze çarpan bir husus da, Müellif'in daha

⁸²Kendi ifadesine bakınız: Ebü Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 304-305.

⁸³a.g.e.I, 356.

⁸⁴a.g.e., I, 456.

önce tefsir ettiği âyetin veya kelimenin bir benzeri tekerrür ettiğinde, ikinci defa tefsirine lüzum görmeden ilk tefsir ettiği yere göndermesidir. Buna bir örnek vermek gerekirse Nisâ suresinin 38. âyeti verebiliriz. Müellif bu âyeti tefsir ederken, daha önce tefsirini yaptığı Bakara suresinin 264. âyetine havale etmiştir. Bunu, Müellifin aşağıdaki ifadesinde görmek mümkündür.

والذين يفتقون أموالهم وناء الناس ولا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر تقدم تفسير
مثل هذه الآية في قوله كالذي يفتق ماله وناء الناس ولا يؤمن بالله واليوم الآخر وهذا ولا باليوم الآخر
يوم الآخر وهناك وال⁸⁵

Tekerrür eden kelime hakkındaki ihtilafın ilk geçtiği yere havale edildiğini gösteren bir örnek olarak Bakara suresinin 25. âyetindeki الحلود kelimesini vermek mümkündür. Müellifin bu kelime ile ilgili ihtilafı, ilk geçtiği yere gönderdiği aşağıdaki kendi ifadesinde açık bir şekilde

غيبص التمتع بذكر الحلود في دار النعيم
فقال تعالى : " وهم فيها خالدون " وقد تقدم ذكر الحلال في الحلود⁸⁶

Ebü Hayyân ahkâm âyetleri geçtikçe, selef ve halefin ve fıkıhçıların görüşlerini zikretmek suretiyle, fikhî hükümleri beyan etmeye özen göstermiştir. Meselâ Nisâ suresinin 43. âyetini tefsir ederken, bu âyette sözü edilen sarhoş kimsenin durumu ile ilgili olarak önce selef ve halefin görüşünü zikretmiş, sonra da fıkıh ulemasının konu ile ilgili sözlerine geniş bir şekilde yer vermiş ve şöyle anlatmıştır :

" Hz. Osman, İbn Abbas, Tavûs, Atâ, Kâsım, Rebî'a, Leys, İshak, Ebü Sevr ve Mezni, sarhoş olan kimsenin talakı geçersizdir demişlerdir. Taberî de aynı görüştedir. Fıkıh uleması, bunak kimsenin talakı geçersiz olduğu hususunda ittifak etmiştir. Çünkü sarhoş kimse, vesvese ile bunayan kimse gibi bunaktır. Morfin almakla akli dengesi bozulan kimsenin talakı geçersiz olması hususunda ittifak olduğu gibi, şarap içerek sarhoş olan kimsenin talakı da aynı şekilde geçersizdir. Hz. Ömer, Muaviye ve tabiûn'dan bazı fıkıh âlimleri, sarhoş kimsenin talakı geçerlidir, demişlerdir. Ebü Hanîfe, Sevrî ve

⁸⁵a.g.e.III, 247.

⁸⁶a.g.e., I, 118.

Evza'i de aynı görüştedir. Ebû Hanife, irtidat hâli müstesnâ, sarhoş kimsenin yaptığı akitler (anlaşmalar) dahil bütün tasarrufu, ayık kimsenin tasarrufu gibi geçerlidir, demiştir. Ebû Yusuf ise, sarhoş olan kimsenin sarhoşluk halinde iken mürtet olduğunu ileri sürmüş ve onun bu görüşüne İmam Şafî de katılmış ancak o, sarhoş halde olan kimsenin ne öldürülmesine ve ne de tevbeye zorlanmasına cevaz vermiştir.

Sarhoş kimsenin talakala ilgili olarak söylediği sözler hususunda ihtilaf vaki olmuştur. İmam Mâlik sarhoş'un talakını geçerli, yaralamalarda kisas yapılmasını geçerli ve nikâh ile alışveriş akitlerini geçersiz kabul eder. Mâverdî ise, şâz bir rivâyete dayanarak sarhoş'un talakı geçersizdir, demiştir. Muhammed b. Abdilhakem, sarhoş'un talakı ve köle azâd etmesi geçersizdir, demiştir. Sarhoş olma vasfının ölçüsü hakkında ihtilaf mevcuttur. Selef ulemasından bir gurup, sarhoş; erkeği kadından ayırt edemeyecek kadar kendini kaybeden kimsedir, demiştir. Ebû Hanife de aynı görüştedir. 87 * حتى تعلموا ما تقولون * Sarhoşken - ne dediğinizi bilene kadar - namaza yaklaşmayın - " âyeti bu görüşü destekler mahiyettedir. Âyetin zahiri manasından da anlaşılacağı gibi, hakkında hüküm gerektiren sarhoş, ne dediğini bilemeyecek derecede kendinden geçen kimsedir. Sevri'ye göre sarhoşluk; aklın karışmasıdır, yanlı okurken yanlı okumak ve ne söylediğini bilmemektir. Bu vasıfta olan kimseye içki haddi uygulanır. İmam Ahmed ise, sıhhati yerinde olduğu halde aklında bir karışıklık meydana gelmişse, bu kime sarhoştur, demiştir. Benzeri bir görüş de İmam Mâlik'ten rivâyet edilir.

Ebû Hayyân âyeteleri tefsir ederken varsa nâsîh- mensûh'u göstermiştir. Müellif Nisâ suresinin 43. âyetini tefsir ederken bu âyetin nesh'i konusuna temas ederek şöyle demiştir : " İbn Abbas, Nisâ suresinin 43. âyeti, Mâide âyetiyle mensûh olduğu görüşündedir. Bundan daha garip olan, İkrime'nin aynı âyetin,

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمَسْكُوتُ إِذَا عَمَرْتُمْ وَلَا تَرْجُوا بِالصَّلَاةِ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ كısımının, Mâide suresinin 6. âyetindeki كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمَسْكُوتُ إِذَا عَمَرْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا

yolundaki sözüdür. Yani sarhoşluk hali geçinceye kadar, sarhoş kimselere namazı tehir etme izni verilmiştir, manasına gelmektedir. Sonra da bu âyet nesh edilerek mutlak surette namaz kılmaları emrolundu. Daha sonra da içki içme olayı, Mâide suresinin 90 . âyetindeki, اجتنوا emriyle nesh edilmiştir. Allah (c.c.) bu âyeti içkiyi mübâh kılmak için indirmedir ki mensûh olsun. Ayrıca aynı âyeti indirdikten sonra sarhoş iken namaz kılmayı mübâh kılmamıştır. İbn Abbas'ın sözünden anlaşıldığına göre; âyetteki hitâp'tan murad edilen mana, sarhoşluğa cevaz verildiği yöndedir. Halbuki âyette yasak edilen husus, sarhoş iken namazdan uzak durulmasıdır. İçkiyi yasaklayan âyetin nâzil olmasıyla âyetin mefhumundaki içki içme ve sarhoş olmaya cevaz kaladınmıştır " .

Müellifin, tefsirini yaptığı âyetle ilgili vârid kıraatleri sıralaması; tefsirinde görülen en önemli özelliklerden biridir. Mesela En'âm suresinin 162. âyetini tefsir ederken kurrâ'nın bu âyetle ilgili farklı kıraatleri şöyle sıralamıştır.

Hasen ve Ebû Hayve, نَسَكَ kelimesindeki س harfini sâkin okumuşlardır.

مَكِيلِمَا kelimesine bitişen mütekellim ya'sının sâkin olduğu huusunda Nâfi'den yapılan rivâyette ise, iki sâkin bir araya gelmiştir ve vasl hâli, vakf hâlinde olduğu gibi kabul edilmiştir. Arap dili kurallarına göre mütekellim ya'sının üstün okunması daha uygun düşer. Bu konu ile ilgili olarak Ebû Ali şöyle der : Bu kıraat, kıyas dışı okunan şâz bir kıraattir. Çünkü bu kıraatte iki sâkin bir araya getirilmiştir. Bu durumda yapılan kıraat şâzdır. Böyle bir kıraat cihetine gidilmesi, Arapların, التقت حلتنا البطان ve لنلان بيتا المال cümlelerindeki iki sâkini bir araya getirmelerine dayanmaktadır.

Ebû Hâlid'in rivâyetine göre Nâfi', مَكِيلِمَا kelimesine bitişen mütekellim ya'sını kesre okumuştur. İbn Ebî İshâk, İsâ ve Cuhderî, Ebû Züeyb'in سَبِقُوا هَوَى sözünde olduğu gibi Huzeyl lehçesine göre مَحَى şeklinde okumuşlardır. İsâ b. Ömer, مَحَى ve مَكِيلِمَا kelimesine bitişen mütekellim ya'sını fetha okumuştur. Yapılan

bir rivâyete göre Âsım bu yâ'yı sâkın okumuştur".

Ebû Hayyân'ın tefsirinde göze çarpan hususiyetlerden birisi de, yerî geldikçe belâğî sanatları zikretmesidir. Nisâ suresinin bazı âyetlerindeki belâğî sanatlara yer vermesi buna bir örnek teşkil edebilir. Müellif bu surenin 32. âyetindeki نصيب kelimesi, aynı âyetteki الله lafzı, 34. âyetindeki بعض kelimesi, 35. âyetindeki كما kelimesi, 36. âyetindeki الحار kelimesi, 38. âyetindeki قرينا kelimesi ve 39. âyetindeki الله lafzının tekerrür etmesinde Tekrarlama sanatı; 34. âyetindeki حافظات للغيب ile ما حفظ الله , 37. âyetindeki يبهلون ile بالبهل arasında Cınâs-ı Muğâyır sanatı; sıfat durumundaki حافظات ve قانتات kelimelerin birbirine atıf harfî bulunmaksızın ve وبالوالدين ile başlayan kelimelerin kuvvet derecelerine göre atıf harfî ile birbirlerine atfedilmelerinde, Atıf sanatı; 34. âyetindeki انشورهن ile يوفق الله arasında, Manevî Tıbâk sanatı; aynı âyetin اهلها ile اهلها kelimelerinde ve 32. âyetindeki عمدت ايمانكم cümlesinde, İhtisâs sanatı; 36. âyetindeki شيأ احسانا ve ما kelimelerinde, İbhâm sanatı; aynı âyetteki مختالا فخورا kelimelerinde, Ta'riz sanatı; 35. âyetindeki ما ملكت ايمانكم cümlesinde, mülkiyetin sağ tarafa isnad edilmesinde, Tekid sanatı, 38. âyetinin ومن يكن الشيطان له قرينا فساء قرينا kısmında, Temsil sanatı ve surenin pek çok âyetlerinde, Hazif sanatı bulunduğunu ifâde etmiştir "

Ebû Hayyân zaman zaman şîrden beyitler getirerek âyetelerin tefsirinde şahit olarak kullanmıştır. Mesela O, Mâide suresinin " Ey Muhammed ! Deki, " Ey kitap ehli ! Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inanmamızdan ve çoğunuzun fâsık olmasından ötürü mü bizden hoşlanmıyorsunuz ? " meâlindeki 59. âyetini tefsir ederken, bu âyetin manasını destekler mahiyette olan , " onların tek kusurları, sadece, düşman askerlerine karşı savaşırken kılıçları ağzında meydana gelen kırıklardır " manadaki şairin beytini şahit olarak kullanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz özelliği, aşağıda müellifin kendi ifadesi olarak sunduğumuz metinde daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

و المعنى هل تميمون علينا أو تتكروون و تعلمون ذنبا تقيصة ما لا ينكر و لا يهاب وهو الايمان
 بالكتب المنزلة كلها وهذه محاوراة لطيفة وجيزة تنبيه الناظم على انه ما تقم عليه الا ما يقم
 و لا يمد عيبا و نظيره قوله :

و لا عيب لهم غير ان سيولهم

88

يهن فلزل من قراع الكتاب

Ebû Hayyân'ın tefsirle ilgili olarak yazdığı meşhur " el-Bahru'l-Muhit " adlı eserin mukaddimesinde bize, bu ilme intisabının erken yaşlarda başladığı ve bununla ilgili tasarılarını gençlik yıllarında tahayyül ettiğini haber vermektedir. Hatta O'nun insan ömrünün dönüm noktası saydığı altmış yaşından önce, bu işe başladığını özellikle bildirmesi nazari dikkati çekecek mahiyettedir. İfâdesine göre, tefsirini yazmaya 57 yaşında başlamıştır ⁸⁹. Müellif sözkonusu mukaddimesinde özet olarak tefsirini yazarken nelere dikkat edeceğini, hangi kaynaklardan ne ölçüde faydalanacağını, tefsirinin asıl hedef ve gayesinin daha açık bir ifâde ile diğer tefsirler arasındaki yerinin ne olabileceği hakkında bize kısa bir fikir vermektedir. Bu fikirleri bize bahşeden ebû Hayyân, ilmin yeri ve zamanı yoktur; her yerde ve her zamanda elede edilmesi mümkündür dedikten sonra, Endülüste yetişen din ulemasını, bu konuda örnek göstermesi, kendisinin de menşe' itibarıyla Endülüslü olmasına bağlı bir keyfiyet şeklinde telakkî edilebilir. Müellif burada kendi ülkesinde yetişen bilginlerin, vahyin beşiğinden uzak olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'e derin bir saygı ve vukufiyetle nasıl eğildiklerini, kurâât, Arap dili ve edebiyatı, Arap şiiri, hulasâ Kur'an'ın tefsiri için gerekli bulunan bütün vasitalara karşı nasıl ilgi duyduklarını ve bunlara nasıl eğilebildiklerini, güzel ve açık cümlelerle ifâde etmeğe çalışmıştır. Burada müellif âdeta ben de kendi memleketimde yetişen İslâm ulemasının yolunu izledim der gibi ifâdeler kullanması da dikkati çekmektedir ⁹⁰.

88 a.g.e., III, 516.

89 a.g.e., I, 3.

90 a.g.e., I, 3.

Ebû Hayyân, bazı âyetlerin tefsirini yaparken kelimelerin ifade ettiği mana ile münasebeti bulunan sofilerin sözlerine zaman zaman yer verir, fakat kelimenin zahirine hamlettikleri manaları zikretmekten çoğunlukla kaçınır. Mesela Bakara suresinin 114. âyetini tefsir ederken Kuşeyri'nin bu âyete yaptığı tefsiri, el-Bahru'l-Muhit'inde şöyle anlatır : Kuşeyri أو من أظلم (Bakara 114.) âyetin tefsirinde şunları söylemiştir : " Bu âyet, arzu ve dünyevî isteklere uyarak âriflerin gönüllerindeki marifet, şehvetin isteklerine boyun eğerek, insanların iç duygularını olgunlaştıran ibadet, şans ve meskenete teslim olarak, ruhları gerçeklere götüren muhabbet ve ibadetlere iltifat etmek suretiyle muvahhitlerin sır mertebesi olan müşâhede yurtlarını tahrip eden zalımlara işaret etmektedir. İçinde buldukları derecelerle yetindiklerinden ötürü onlar için dünyada zillet ve meskenet, âhirette de azap vardır ". Kuşeyri'den naklettiğimiz bu tefsirin bir kısmı özetlenerek alınmıştır. Bu tefsir, Kur'ân âyetlerinin ifade ettiği manalardan çok uzak ve garip bir tefsirdir. Sofilerin tefsirleri umumiyetle böyledir "

Müellifin bu konudaki Arapça ifâdesi aynen aşağıda verilmiştir.

{قال التميمي} في قوله تعالى ومن أظلم الآية أشار إلى ظلم من خرب أو طان المعرفة بالمنى والملاقات و هي قلوب العارفين و أو طان العبادة بالشهوات و هي نفوس العباد و أو طان المحبة بالمحظوظ و المساكنات و هي أرواح الراجدين و أو طان المشاهدات بالانتفات إلى القربات و هي أسرار الموحدين لهم في الدنيا خزي ذل الحجاب و في الآخرة عذاب لاكتناعهم بالدرجات انتهى و بعضه ملخص و هذا تفسير عجيب ينبر عنه لفظ القرآن و كنا أكثر ما بقوله هؤلاء القوم 91

Müellif, En'am suresinin 76. 77. ve 78. âyetlerini tefsir ederken, Hz. İbrahim (a.s.)'in, Rabbini arama gayreti içinde olduğu bir sırada gece basınca bir yıldız görmüş, işte bu benim Rabbimdir, sonra ay doğarken görünce, işte bu benim Rabbimdir, daha sonra da güneş doğarken görünce, işte bu benim Rabbim, bu daha büyüktür dediği yıldız, ay ve güneşle ilgili olarak sofilere ait naklettiği görüşlerden son ikisiyle bir benzetme bulunarak Batını'lerin bu âyetlere yaptıkları tefsiri şöyle aktarıyor : " Sofilerin yaptığı şu iki tefsir, Batınilerin - Allah onlara lanet etsin - tefsirine benziyor. Zira sofilerin bu tefsiri, Allah kelâmının ifade ettiği manadan çok uzak, anlaşılması son

derece zor, çözümlenmesi müşkül ve bilmeceye benzer bir tefsirdir. Eğer Abdullah er-Razî ve diğer müfessirler tefsirlerinde zikretmeseydiler, bu sözlere tefsirimde yer veremezdim. Batınîlerin Hz. Ali'ye nisbet ederek yaptıkları tefsirlerden birisi de , yukarıda zikredilen âyetlerde geçen yıldız, ay ve güneşle ilgili yaptıkları tefsirdir. Onlar yıldızı ilim öğrenmek için icazeti bulunan ve bu yolda hizmet veren, ay ise derece olarak yıldızdan sonra ve İmam durumunda bulunan güneş'e nazaran da bir vezir mertebesinde. Güneş İmam Hz. İbrahim (a.s.) de içinde beliren sorulara cevap arayan kişi durumundadır. Hz. İbrahim, ilim öğretmekle mükellef olan yıldız'a işte benim Rabbin budur dedi - Hz. İbrahim bu sözünden kendisine ilim vereni kastedti - , çünkü ilim talep edene ilim veren o'dur. Yıldızın kaybolması üzerine Hz. İbrahim gökteki ay'a baş vurarak istediğini ondan talep etti ve ondaki bilgi de bitince Hz. İbrahim , Nâlık (konuşan) diye bilinen elçi (Cebrâil)'den bilgi alan Sâmit (İmam)'e baş vurdu, çünkü o resûlün bütün konuştuğunu bilir ve aktarır. Bu imamdaki bilgiler de bitince, nâlık olan resûle baş vurdu ki bu resûl Bâtınîlere göre dinleri tasvir eden resûldür. Bâtınîlerin Hz. İbrahim olayı ile ilgili tefsirleri burada son buldu. Bu karışık ve bilmece gibi tefsirler, âyetlerin ifade ettiği manalardan çok uzak ve bu âyetlerin manaları ile uzaktan ya da yakından kesinlikle hiç bir alakası bulunmayan bir tefsirdir. Bâtınîlerin yaptığı bu tefsirden farklı değildir. Kur'an tefsirinde sofilerin buna benzer pek çok tefsir çeşitleri vardır " .

Müellif daha önce izahını yapıtığı kelime veya tefsirini yaptığı âyetin bir benzeri tekerrür ederse, ikinci bir izahatta bulunmaz, daha önce geçtiği yere gönderir ve öbür âyetin tefsirine geçer. Dil yönünü incelediği kelime veya tefsirini yaptığı âyet üzerinde tekrar durduğu görülürse, bunun sebebi ya dört mezhep imamına ait görüşlere yer vermek ⁹², ya da âyetin ihtivâ ettiği dini hükümleri serdetmek içindir. Âyetin tefsiri sırasında zikrettiği fikhî hükümleri fıkah, gramer kaidelerine ait hususları da nahiv kitaplarındaki yerlere gönderir. Meşhur olmayan veya garib bir hükme rastlarsa, bütün i'râb çeşitlerine baş vurur, Kur'an hükümlerine ters düşmemek kaydıyla âyetin zahiri manasını tercih eder, tefsirini buna göre yapar. Ebû

⁹² a.g.e.,I,489; III, 163, 217,339, 340; V, 29; VII, 240.

Hayyân; " Kur'ân âyetlerini, l'rabın en doğru olmasına ve ifâdelerin en güzeline hamletmek gerekir. Çünkü o, Allah kelimidir, ifâdelerin en fasihidir. Semmâh, Tırmâmâh ve diğer şairlerin şüirlerinde görülen, gerçek manadan çok uzak bir mana seçmek, bozuk cümleler kurmak ve anlaşılması zor mecâzi manalar kullanmak gibi, nahtıvcilerin bağışladığı ve mûsamaha gösterdiği kusurların Kur'anda mevcût olması düşünülemez " ⁹³, demiştir.

Bütün bunlardan ayrı olarak Ebû Hayyân, tefsirine yazdığı mukaddime, tefsir ilmi ile uğraşmak isteyenler için mûracaat edilmesi zaruri olan ana kaynak kitapları zikrettikten sonra lûgatla ilgili olarak İbn Sîde'nin (v.458/1066), zerresine kadar her şeyi içine alan " el- Muhassas " ı ile " el-Muhkem " adlı kitabını ⁹⁴, el-Ezherî'nin (v.370/981), " Tehzîbu'l-Luğa " adlı kitabını ⁹⁵, el-Kazzâz'ın (v.412/1021), " el-Câmi ' " adlı kitabını ⁹⁶, Cevherî'nin (v. 393/1003), " es-Sihâh " adlı kitabını ⁹⁷, Ebû Ali el-Kâfî'nin (v.356/967), " el-Bârî " adlı kitabını ⁹⁸, es- Sâgânî'nin (v.650/1252), " Mecme'u'l-Bahreyn " adlı kitabını zikretmekte ⁹⁹ ve daha genç yaşta İken bu kitapları okuduğunu, Sa'leb'in (v.291/904), " el-Fasih " adlı eserini, İmru'u'l-Kays, en-Nâbiğa, 'Alkama, Züheyr, Tarafa ve 'Antara gibi meshûr Arap şairlerine ait divanlar ile pek çok lûgat kitabı ezberlediğini dile getirmektedir. Buna ilave olarak da sarf ilmi ile ilgili bulunan, İbnu'l-Kûtiyye'nin (v.367/977), " el-Ef'âl " ı ile İbnu'l-Kattâ'ın (v.515/1121), " Kitâbu'l-Ef'âl " adlı eseri de okuduğunu söylemektedir ¹⁰⁰. O'na göre Arapçadaki kelime ve cümle yapılarına vukûfiyet kesbetmek, Arap diline ait grameri öğrenmekle mümkündür. Bu dalda en önemli telif edilen eser olarak, Sibeveyh'in (v.180/796), " el-Kitâb " ı ¹⁰¹; İbn Mâlik'in (v.672/1274), " Teshîlu'l-Fevâid " ı ¹⁰²; İbn 'Ufûr'un

⁹³ a.g.e., I,4-5.

⁹⁴ a.g.e.,I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, V, 69.

⁹⁵ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 6; ez-Zirikli, el-A'lâm, VII, 202.

⁹⁶ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, II,70.

⁹⁷ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, I, 299.

⁹⁸ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, I, 319.

⁹⁹ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 6; ez-Zirikli, el-A'lâm,II, 232.

¹⁰⁰ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 6; ez-Zirikli, el-A'lâm, V,76.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit,I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, V,232.

¹⁰² Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zirikli, el-A'lâm, VII,111.

(v.669/1271), " Kitâbu'l-Mumtî " 1¹⁰³, zikredebiliriz. Mûfessir olabilecek kişide aranan niteliklerden biri de, Arap dilindeki cümlelerin fasih olup olmadığını ayırd edebilme gücüne sahip olmasıdır. Bu da belâğat ilmini öğrenmekle mümkündür. Bu dalda yazılan en önemli eserlerden, İbn Nakîb'in (v.698/1298), tefsirine mukaddime yazdığı iki ciltlik kitabı 1¹⁰⁴; el- Kartacennî'nin (v.684/1285), " Minhâcu'l-Bulağâ Ve Sirâcu'l-Udebâ' " adlı kitabını 1¹⁰⁵, zikretmek mümkündür.

Ayrıca bu kişinin, Kur'ândaki muhkem ve müteşabih, Nâsîh ve mensûh âyetleri, bunların nüzûl sebeplerini bilmesi gerekir. Bu da Hz.Peygamber'in hadîslerini cem eden; Buharî, Müslim, Tirmizî, Sünen-i Ebî Dâvûd, Sünen-i Neseî, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i eş-Şâfi'î, Sünen-i Dâre Kutnî, Müsned ed-Dârimî, Müsned et-Tayâlisî gibi hadîs kitaplarını okumakla ve hadîs ilmini öğrenmekle mümkündür 1¹⁰⁶.

Bundan başka, mücmel ve mübeyyen, umûm ve husûs, mutlak ve mukayyed, emir ve yasakları bilmek gerekir. Bu konulara ekseryetle ahkâm âyetleri tefsir edilirken ihtiyaç duyulur. Bu konularla ilgili bilgiler için fıkıh usûlü kitaplarına müracaat edilir. Fıkıh usûlü ile ilgili telif edilen en önemli eser, Fahrüddin er-Râzî'nin (v.606/1210), " el-Mahsûl fî İlmî'l -Usûl " u zikredilebilir 1¹⁰⁷.

Ebû Hayyân'ın da işaret ettiği gibi, mûfessir olmak isteyenlerin öğrenmek zorunda kaldıkları en önemli meselelerden birisi de, kırâât ilmidir. Bu dalda yazılan en önemli eserlerden, İbnu'l-Bâziş'in (v.540/1145), " el-İknâ " 1¹⁰⁸ ile Şehrezûrî'nin (v. 550/1156), " el-Misbâhiu'z-Zâhir " ı zikretmek mümkündür. Kelâm ilmine vukûfiyet de bir mûfessir için çok önemlidir.

103 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zrikli, el-A'lâm, V, 179.

104 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zrikli, el-A'lâm, V, 21.

105 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zrikli, el-A'lâm, II, 163; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1870.

106 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I,6; ez-Zrikli, el-A'lâm, V, 69.

107 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 6; ez-Zrikli, el-A'lâm, VII, 203.

108 Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhit, I, 6; ez-Zrikli, el-A'lâm, I, 167.

Tefsir ilminde büyük bir otorite sayılan ve kendi tefsirinde kendine has bir metod izleyerek Kur'an-ı Kerim'in özellikle gramer ve edebiyat yönünden inceliyerek fesâhat ve belâğatını açık tarzda gözler önüne seren Ebû Hayyân'ın ilmi kudreti ve edebi şahsiyeti hakkında elbetteki söylenecek daha pek çok söz olabilir. Bununla birlikte bu kısa araştırmada Ebû Hayyân el-Endelûsî ile ilgili öz ve muhtasar bilgileri bulmak mümkündür.